

NİYÂZÎ-İ MISRÎ DİVÂNÎ'NDA "FÎ EVÂİLİ'S-SÜLÛK" KAYITLI GAZELLERDE ÂŞIĞIN HÂLLERİ*

Ali Cañçelik** & İbrahim KAYA***

Öz

İslâmî Türk Edebiyatı'nın 17. yüzyıldaki temsilcilerinden mutasavvif şair Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694) eserlerinde ilâhî aşkı yoğun bir şekilde işlemiştir. Birçok eserinin yanında özellikle Dîvânındaki pek çok şiirde ilâhî aşk, ana temayı oluşturur. Tasavvufa girişinden itibaren seyr ü sülûku boyunca kendisindeki hâller eserlerine yansımıştır. Niyâzî-i Mısırî, seyr ü sülûkunun başlangıç dönemlerinde söylendiğini belirtmek üzere Dîvân'ında 19 adet şiirine "Fî Evâili's-Sülûk" kaydı düşmüştür. Bu çalışmada "Fî Evâili's-Sülûk" kayıtlı gazeller incelenmeye çalışılmıştır. Seyr ü sülûkunun ilk dönemlerinde ilâhî aşkın bir sufi olarak kendisinde oluşturduğu hâller, şiirleri üzerinden açıklanmak istenmiştir. Bu kayıttaki gazeller sınıflandırmaya tâbi tutulmuş ve âşığın hâllerini işleyen beş gazel belirlenmiştir. Âşığın hâllerini konu edinen 47, 50, 51, 117 ve 184 numaralı gazeller başta olmak üzere "Fî Evâili's-Sülûk" kayıtlı diğer gazellerden de örnekler incelenmiştir. Gazellerin açıklaması yapılırken transkripsiyonlu metni ve günümüz Türkçesine çevrilmiş hâli birlikte verilmiştir. Gazeller konu bağlamında izah edilirken, metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için şiirde geçen tasavvufî kavram ve mazmunların açıklamasına gidilmiştir. Âşığın hâllerini 13 başlık altında incelemeye çalıştığımız bu makalede ele alınan konuyu desteklemek için başta Niyâzî-i Mısırî'nin Dîvân'ı ve diğer eserleri olmak üzere belli başlı diğer sufi şairlerin eserlerinden de yararlanılmıştır. Aynı zamanda şiirlerin dinî içerikli metinler olması hasebiyle Niyâzî-i Mısırî'nin atıf yaptığı âyet ve hadislere de gerekli yerlerde başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâmî Türk Edebiyatı, Tasavvuf, Niyâzî-i Mısırî, ilâhî Aşk, Âşık, Âşığın Özellikleri, Sufi.

* İncelenen gazeller için Prof. Dr. Kenan Erdoğan tarafından hazırlanan Niyâzî-i Mısırî Dîvânı adlı eserden yararlanılmıştır.

** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Osmanlı Türkçesi ve İslâmî Türk Edebiyatı Anabilim Dalı.

e-mail: alicancelik@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-6058-286X>

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Osmanlı Türkçesi ve İslâmî Türk Edebiyatı Anabilim Dalı.

e-mail: ibrahimkaya2073@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-3692-8575>

Atıf/Citation: Cañçelik, Ali - Kaya, İbrahim "Niyâzî-i Mısırî Divânı'nda "Fî Evâili's-Sülûk" Kayıtlı Gazellerde Âşığın Hâlleri". *BAiD* 14 (Aralık 2021), 103-128

THE SITUATIONS OF LOVER IN GAZELES REGISTERED "FÎ AWÂ'IL AL-SULÛK" IN NİYÂZÎ-I MİSRÎ DİVÂN

Abstract

One of the representatives of Islamic Turkish Literature in the 17th century, the poet Niyâzî-i Mîsrî (d. 1105 / 1694) heavily studied divine love in his works. Besides many of his works, divine love forms the main theme, especially in many poems in his diwân. Since his introduction to Sufism, his moods have been reflected in his works throughout "seyr u sulûk". In the early days of "Seyr u sulûk", the states that divine Love formed in him as a sufi were asked to be explained through his poems. The ghazals in this record were classified and five ghazals were identified. Examples from other ghazals recorded as "fî awâ'il al-sulûk" were also examined, especially the ghazals 47, 50, 51, 117 and 184, which are the subject of the states of the lover. In order to facilitate understanding when explaining the ghazals, the transcribed text and its modern Turkish translation are given together. While the ghazals are explained in the context of the subject, in order to better understand the text, the Sufi concepts and terms mentioned in the poem have been explained. In order to support the subject discussed in this article, in which we try to examine the states of the lover under 13 headings, the works of other sufi poets were also used, especially the divan and other works of Niyâzî-i Mîsrî. At the same time, because the poems are religious texts, the verses and hadiths cited by Niyâzî-i Mîsrî were also referred to in the necessary places.

Keywords: Islamic Turkish Literatüre, Sufism, Niyâzî-i Mîsrî, Divine Love, Lover, States of the Lover, Mystic.

Giriş

Niyâzî-i Mîsrî, 17. yüzyılda yaşamış mutasavvıf şairlerimizden biridir. Halvetiyye tarikatının kendi adıyla anılan Mîsrîyye kolunun pîridir. 1618 yılında Malatya'da doğmuş, ilim öğrenmek için Mısır'a gittiğinden Mîsrî mahlasıyla anılmıştır. Anadolu'ya geldikten sonra Elmalılı Halvetî şeyhi Ümmî Sinan'a (ö. 1067/1657) intisap etmiştir. Seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra irşad için farklı yerlere vazifelendirilen Niyâzî-i Mîsrî, çeşitli nedenlerle Limni adasına sürgüne gönderilmiş ve 1694'te orada vefat etmiştir. Başta *Dîvânı* olmak üzere *İrfan Sofraları*, çeşitli risaleleri ve Arapça eserleri bulunmaktadır. Tasavvufî görüş olarak İbnü'l-Arabî'den (ö. 638/1240) etkilenen Niyâzî-i Mîsrî, onun "vahdet-i vücûd" anlayışını benimsemiştir.¹

Edebiyatımızın hemen bütün dönemlerinde aşk, en çok işlenen temalardan biri hatta en başta geleni denilebilir. Bu tema içinde âşık ve mâşuk çeşitli özellikleriyle ifade edilmiştir. Âşık tipi dîvânlarda en çok yer verilen, telmihte bulunulan ve benzetme unsurlarıyla en çok işlenen kimsedir. Ağlayıp inlemesi, bağıryanık, hasta olması, mecnûn ve dîvâneliği ile ilim sahibi olması gibi birçok özellikleri dîvânlarda anlatılmıştır.² Makalede incelediğimiz gazelerde de benzer özellikler tespit edilmiştir.

Tasavvufun ortaya çıkışından günümüze kadar, birçok sufi tarafından eserler kaleme alınmıştır. Bu tür eserlerle alanda zengin bir birikim oluşmuştur.

¹ Detaylı bilgi için bk. Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mîsrî Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2019), 19-108. İncelenen gazeller için aynı eserden yararlanılmıştır.

² Murat Vanlı, *17. Yüzyıl Türk Şirinde Tasavvuf Telakkisi* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 590.

Tasavvufî hayatının dile dökülerek esere dönüşmesi, edebî olarak incelenmesini gerekli kılmıştır. Mutasavvıfların eserleri ve görüşleri birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Niyâzî-i Mısırî de hakkında en çok çalışma yapılan sufilerden biridir.³ *Dîvân*ındaki “Fî Evâilî’s-Sülûk” kayıtlı gazelleri incelediğimiz bu çalışmada sufilerin ortak temaları olan aşkın, sâlike etkileri başlıklar hâlinde incelenecektir. *Dîvân*’ında ilâhî aşkın işlendiği 47, 50, 51, 117 ve 184 numaralı gazellerde âşıkta olan hâller belirlenerek başlıklandırılmıştır. Bu gazellerin dışındaki “Fî Evâilî’s-Sülûk” kayıtlı gazellerdeki ilgili bölümler de açıklamalarda kullanılmıştır. Ayrıca konuyu destekleyecek diğer sufi şairlerden de gerekli yerlerde az da olsa faydalanılmıştır.

Gazellerdeki Hâllerin İncelenmesi

1.Devamlı Ağlama, Gözü Yaşlı Olma

Ağlama hâli, insanda çeşitli duyguların dışavurumu olarak kendini gösterir. Genellikle, insan için üzüntü veren durumlarda ortaya çıkar. Bununla birlikte kişinin yoğun bir sevinç yaşaması sonucunda da ağlama gözlenebilir. Bu duygu hâli edebiyatımızda da kendine yer bulmuştur. İnsan duygularının bir tür dışavurumu dediğimiz ağlama, edebiyatımızda sevgiliye duyulan özlemin bir sonucu olarak görülür. Bu durum mutasavvıf şiiirlerde Allah’a karşı duyulan aşırı sevginin de bir göstergesidir. Mü’minlerin Allah’a olan şiddetli sevgileri Kur’ân-ı Kerim’de de övülmüştür.⁴ Aşk ateşine düşen kimse, sevgilinin özlemiyle yanar; sürekli ona kavuşmayı arzular. Sevgiliden ayrı geçirilen bir an bile âşığa acı verir. Bu acı da sürekli ağlamayı beraberinde getirir. Tasavvufta “elem, haz; üzüntü sevinç; ilâhî azap, ilâhî lütuf sebebiyle gözyaşı akıtma.”⁵ şeklinde târif edilir. Bir ilâhî lütuf olarak Allah aşkının gönle girmesi, Allah’a kavuşma arzusuyla ağlamaya sebep olur. Niyâzî-i Mısırî de bir Hak âşığı olarak sürekli ağlama hâlini iki beytinde şu şekilde dile getirmektedir:

‘Aşkuñ kime yâr olur dâ’im işi zâr olur,

Diñmez gözinüñ yaşı yanar içi nâr olur. (Niyâzî-i Mısırî, G. 47/1)

³ Detaylı bilgi için bk. Aşkar, Mustafa. *Mehmed Niyâzî-i Mısırî el-Malatî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.; Kara, Mustafa. *Niyâzî-i Mısırî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.; Tatcı, Mustafa. *Burc-ı Belâda Bir Merd-i Hudâ Niyâzî-i Mısırî*. İstanbul: H Yayınları, 2010.; Aşkar, Mustafa- Demirli, Ekrem. “Niyâzî-i Mısırî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/169. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

⁴ Bakara Sûresi 165. ayette “...Mü'minlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir...” buyurulmaktadır. Bk. *Kur'an Yolu Meali*, haz. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrırcı vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), el-Bakara 2/165.

⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2016), “Ağlama”, 25.

"Aşkın kime yâr olursa (aşkına kim düşerse) dâima işi feryat ile ağlamak olur. Gözünün yaşı dinmez içi yanar, ateş olur."

Aşk, tasavvufta sevginin son mertebesi⁶ olarak ifade edilir. Sarmaşık anlamına gelen "ışk" kelimesinden türetilen aşk, sevenin bütün vücuduna hâkim olması ile sarmaşığın dallarının bedeni kaplamasına benzetilir. Bu duygu, sufiyi Allah'a ulaştırır.⁷ Allah'a duyulan bu aşırı sevginin en üst derecesi de O'na duyulan aşktır. Aşk ile birlikte gönle ateş düşer. Ne kadar gözyaşı dökse dahi bu ateşi söndüremez. Birbirine tezat oluşturan gözyaşı ve ateş kavramları geçen bu beyitte, mânâ olarak da gözyaşının aşk ateşini daha da artırması yönüyle tezat oluşturmaktadır.

Bu nâr-ı 'aşka yananlar bihâr-ı şevka çalanlar,

Gözünden yaş ile kanlar döken bulmaz mı sen hânî. (Niyâzî-i Mısırî, G. 184/4)

"Bu aşkın ateşine yananlar, aşırı heves denizlerine dalanlar, gözünden yaş ve kan döken, (hani) seni bulmaz mı?"

Aşkın ateşe benzetilerek ifade edilmesi, hemen her dönemde kullanılagelen bir remizdir. Ateşin hem yakıcılığı hem de yanma hâli, aşkı ifade etmede temel kavramlardan biri hâline gelmiştir. Niyâzî-i Mısırî de aşkı od'a benzeterek⁸ şiirlerinde kullanmıştır. Benzer şekilde bu beyitte de aşkın ateşe benzetilmesi, bu vesileyle de Allah'a ulaşma isteği dile getirilmektedir. Tasavvufî sembollerle aşk'ın işlendiği, "Şeyh Gâlib'in (ö. 1213/1799) kaleme aldığı Dîvân Edebiyatı'nın son büyük tasavvufî mesnevisi"⁹ olan *Hüsn ü Aşk*'ta da aşkın ateş denizine benzetilerek anlatıldığı görülür.¹⁰ Niyâzî-i Mısırî'nin seyr ü sülûkunun başlangıç devrelerinde söylenen bu dizelerde Allah'a duyulan aşkın gönlüne düşmesi, bu ateşin onda meydana getirdiği sürekli ağlama hâli açıkça görülmektedir. Bu ağlama, O'na duyulan aşırı sevgi ve kavuşma isteğinden gelmektedir. Bu hâl edebiyatımızda ilâhî aşkı konu alan birçok eserde âşıklarda görülen ortak özelliklerden biri olagelmiştir. Bu eserlerden biri olan Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n- necât*'ında âşıkların gözü yaşlı olması, duaların kabul olmasına vesile olacak şekilde zikredilmektedir: "Gözü yaşı hakkıçün âşıkların / Bağrı başı hakkıçün sâdıkların."¹¹

Varlık cibâlin kesüp dost iline yol eder,

Ferhâdleyin gözünüş yaşları pınar olur. (Niyâzî-i Mısırî, G. 47/4)

⁶ Uludağ, "Aşk", 48.

⁷ Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş* (İstanbul: Sufî Kitap, 2013), 39.

⁸ "Hakk'ı seven âşıkların eğlencesi tevhid olur / Aşk oduna yanıkların eğlencesi tevhid olur." (Niyâzî-i Mısırî, 60/1)

⁹ Naci Okçu, "Hüsn ü Aşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/29.

¹⁰ Muhammet Nur Doğan, *Hüsn ü Aşk* (İstanbul: Yelkenli Kitabevi, 2006), 257.

¹¹ Bilal Kemikli (ed.), *Mevlid Külliyyâtı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 102.

“Varlık dağlarını kesip dost iline yol eder, Ferhat gibi gözünün yaşları pınar olur.”

Varlık; felsefi kavram olarak “Kalıcı olan, gelip geçici olmayan şey”¹² i ifade etse de tasavvufta Allah’ın varlığına delalet eder. Niyâzî-i Mısırî’nin benimsediği “Lâ mevcûde illallah”¹³ anlayışı gereği, âlemde Allah’tan başka mevcut yoktur. Bu nazariyeyi savunanlara göre; âlemdeki canlı ve cansız tüm varlıklar, Allah’ın bir yansıması ve tecellisidir. Dolayısıyla âlemde her ne var ise Allah’a işaret etmektedir.

Sufi şiirlerde varlık, başta enâniyet olmak üzere “Allah’ın lütfu olan şeyleri kendi malı zannetmekten ileri gelen gurur, kendini var görme, kibir.”¹⁴ gibi duygularla ifade edilir. Dost tâbiri de tasavvufta “Allah, (Allah yoluna götüren kimse olarak) mürşit”¹⁵ olarak yer alır. Niyâzî-i Mısırî’nin beytinde olduğu gibi varlık; gerçek dost olan Hakk’a vâsıl olmayı engelleyen dağlara benzetilir. Bu benlik dağları tek tek aşılıp yok edilmeden vuslat mümkün olmaz. Böylece kişinin Allah’a ulaşmasının önündeki en büyük engeli kendi varlığı hâline gelir. Kendinde varlık görmeyip her bakımdan Allah’a muhtaç olduğunu bilme ve mânevî yokluk hâli olan fakrın¹⁶ kemâle ermesiyle Hakk’a ulaşılacağı Niyâzî-i Mısırî’nin dilinden şöyle anlatılır: “Fakrın tamam olup kemale erişmesi Allah’tan başka her şeyden varlığı almaktır. Vücut kalkınca Hak görünür ve hiç kaybolmaz.”¹⁷ Kendi benliğinden geçmeden Hakk’a ulaşamaz. Bu sebeple ancak varlık iddiasında bulunmadan yol alırsa Ferhad gibi önündeki dağ engellerini aşarak hakiki sevgiliye ulaşacaktır. Ferhad, edebiyatımızda aşk uğrunda çetin zorlukların üstesinden gelen kahraman âşık olarak anılır.¹⁸ Niyâzî-i Mısırî de seyr ü sülûk yolculuğunda önüne çıkan çetin zorlukları aşarken aynı zamanda gözyaşı döktüğünü, bu beyitte olduğu gibi mübalağalı bir şekilde gözyaşlarının pınar olduğunu dahi belirtmektedir.

Ağlama hâli vecd hâlinde de kendini gösterebilir. “Ağlama ve ses çıkarma tarzındaki fizyolojik ve ruhsal yansımalar, vecdin artmakta olduğunu gösterir. Çünkü vecd, Allah’ın ikram ettiği ruhsal etkiler olmadıkça bilinmez.”¹⁹ Bu etkiler sâlikte ağlama, inleme gibi farklı şekillerde tezâhür edebilir.

¹² Güncel Türkçe Sözlük, “Varlık” (Erişim 01 Mayıs 2021).

¹³ “Allah’tan başka mevcut yoktur.” anlamında vahdet-i vücûd anlayışının ifadesidir. Detaylı bilgi için bk. Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/431-435.

¹⁴ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010), “Varlık”, 1308.

¹⁵ Ayverdi, “Dost”, 300.

¹⁶ Ayverdi, “Fakr”, 367.

¹⁷ Niyâzî-i Mısırî, *İrfân Sofraları*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Emel Matbaası, 1971), 9.

¹⁸ Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021), 158.

¹⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 694.

2. Âşığın Sonunun Hallâc-ı Mansûr'a Benzetilmesi

Sevdâ-yı zülfün kimün çakılsa gerdânına,

Manşûr gibi âkıbet yolında ber-dâr olur. (Niyâzî-i Mısırî, G. 47/2)

"Zülfün sevdası kimin boynuna takılırsa, sonunda Mansûr gibi senin yolunda idam olur."

Zülûf, Türk tasavvuf şiirimizde en çok kullanılan mazmunlardan biridir. Anlam olarak "yüzün iki tarafından sarkan saç lülesi"²⁰ demektir. Daha çok sevgilinin güzellik unsurlarından birisi olan zülûf, tasavvufta "Hakk'ın zâtı ve künhü"²¹ ne karşılık olarak kullanılır. Aynı zamanda "zât-ı ahadiyetin sıfatı"²² olarak da ifade edilmektedir. Ahadiyet mertebesine sadece Allah'ın olduğu, onunla beraber hiçbir şeyin olmadığı tecelli yeri denilmektedir.²³ Dolayısıyla bu beyitte Niyâzî-i Mısırî, zülûf göndermesiyle Allah'ın zâtına duyulan aşkı anlatmaktadır. Yine "hakîkî mâşuk olan Hakk'a canını feda eden âşıkların genel adı"²⁴ olan Hallâc-ı Mansûr'u da zikretmektedir. Hallâc, fenâfillah makâmında iken kendi sıfat ve vasıflarından sıyrılıp Allah'ın sıfatlarıyla bezenmesi²⁵ sonucunda dilinden "ene'l-hak" sözü çıkınca bazı kimselerce yanlış anlaşılaraq idam edilmiştir. Vuslat yolundaki âşığın kendi varlığından vazgeçmesinin sembolü olan Hallâc gibi sufiler, İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534) tarafından, canını Hakk'a şâhit kıldığı için aşk şehidi olarak da nitelendirilmişlerdir.²⁶ Niyâzî-i Mısırî de bu beytinde âşıkların, avam tarafından yanlış anlaşılabilceğini, sonlarının Hallâc-ı Mansûr gibi olabileceğini söylemektedir. Vuslat için canından geçip "aşk şehidi" olabileceklerini hatırlatmaktadır.

3. Aşkın Sâliki Mecnûn ve Hasta Etmesi

Klasik edebiyatımızda hayli yer verilen Leyla ve Mecnûn'un hikâyesi Niyâzî-i Mısırî'nin şiirlerinde de işlenmiştir. Mecnûn, "aşk yüzünden akli başından gitmiş, delice sevmiş, kara sevdâyâ tutulmuş kimse"²⁷ ye denir. Ayrılık ateşiyle akıl yitirilebilir, türlü sıkıntılar da çekilebilir. Verdiğimiz örnekte olduğu gibi

²⁰ Ayverdi, "Zülûf", 1395.

²¹ Uludağ, "Zülûf", 398.

²² Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984), 45.

²³ Zafer Erginli(ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem yayınevi, 2006), "Ahadiyet", 65.

²⁴ Betül Gürer, "Övgü ve Yergi Bağlamında Sufilerin Nazarında Hallâc-ı Mansûr", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (2017), 183.

²⁵ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998), 216.

²⁶ "Virüp cân olmadın 'işkuñ şehidi / Belâdan kanlu kefen geyemezem (91/6)" bk. Betül Sinsoysal, *İbrahim Gülşenî'nin Türkçe Divanındaki Tasavvufî Kavramlar Üzerine Bir İnceleme* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 29-30.

²⁷ Ayverdi, "Mecnun", 784.

sâliki hasta da edebilir. Aşkın sâlike olan bu etkileri, tesirinin ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Leylâ-yı ‘aşkun senün her kimi Mecnûn ider,

Fırkat odına yanup her gece bîmâr olur. (Niyâzî-i Mısrî, G. 47/3)

“Senin aşk Leyla’n her kimi Mecnun ederse, ayrılık ateşine yanıp her gece hasta olur.”

Leyla ile Mecnûn mesnevîsine gönderme yapılan bu beyitte Leyla’ya duyduğu aşktan Mecnûn’un hasta olması gibi sevgiliden ayrı düşmenin kendisini hasta ettiği belirtilmektedir. Leyla ile Mecnûn mesnevîsinde de Leyla’nın aşkıyla Mecnûn’un çölde ağlayıp inleyerek hasta bir şekilde gezdiği şu şekilde anlatılmaktadır:

“Bir gün Mecnûn-ı dil-şikeste

Şahrâda gezerdi zâr ü haste”²⁸

“Bir gün, gönlü yaralı Mecnûn, çölde ağlayıp inleyerek ve hasta bir hâlde gezmekteydi.”

Şem’-i tev’hîdi gördüm yakmışlar

Gitdi qarârüm pervâne geldüm. (Niyâzî-i Mısrî, G. 117/2)

“Tevhîd mumunun yakıldığını görünce bir pervâne gibi (mumun ateşine atılmak isteğiyle) aklım başımdan gitti.”

Şem ile pervâne de edebiyatımızda aşkı anlatmak üzere başvurulan mazmunlardan biridir. Pervâne böceği, ışığın âşığıdır ve aşkıdan şuarsuzca, yanacağını bile bile kendini yok eder.²⁹ Tasavvufta ise şem; “sâlikin kalbini yakan ilâhî nurun parıltısı, müşahede ehlinin kalbinde parlayan irfan nuru”³⁰ demek olup bu ilâhî nur, âşığın şuurunu ve aklını elinden almaktadır. Âşık bu hâlde iken hiçbir şeyden çekinmeden canını feda eden, acı içinde kararsız gönle sahip bir pervâne olmuştur.³¹ Mum aynı zamanda uzun ve tek oluşuyla tevhid ilkesiyle benzetme ilişkisi de kurmaktadır. Aşkın ateş ile münasebeti dolayısıyla tenasüp yoluyla birlikte kullanılır. Aşk ateşiyle içi yanan âşığın hâli de için için yanan muma benzetilerek anlatılır.³² Mumun yana yana yok olması gibi âşık da mâşuğu için yana yana kendini feda eder.

Mecnûn’um bugün Leylâ derdinden

‘Aklı neylerüm dîvâne geldüm. (Niyâzî-i Mısrî, G. 117/4)

²⁸ Muhammet Nur Doğan, *Leyla ve Mecnun* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 403.

²⁹ Onay, “Pervâne-Şem”, 300.

³⁰ Uludağ, “Şem”, 331.

³¹ Sadık Armutlu, “Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Türk ve Fars Edebiyatında Şem’ü Pervane Mesnevileri”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 39 (2009), 879.

³² İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 41.

"Bugün Leylâ'ya (kavuşma) derdinden dolayı Mecnûnum. (Bu yüzden) akılı bir tarafa bırakıp dîvâne birisi oldum."

Niyâzî-i Mısırî, edebiyatımızda aşkın timsali olmuş Ferhad ve Mecnûn tiplerine şiirlerinde yer vermiştir. Bu tiplerde görülen, âşıkların ortak özelliği olan aklın baştan gitmesinin Niyâzî-i Mısırî'ye de tesir ettiği görülmektedir. Seyr ü sülûk yoluna giren Niyâzî-i Mısırî'nin gönlüne düşen aşk ateşi onun da aklını etkisi altına almıştır.

Akıl, insana verilen en büyük nimetlerden olup hak ile bâtili, iyi ve kötüyü ayırt etmeye yarayan yaratılıştan gelen bir melekedir.³³ Bu özelliği ile dînen sorumlu olmayı gerektiren kabiliyettir. İnsana verilen aklın yetersiz oluşu nedeniyle "mutasavvıflar, ilâhî, ebedi ve ezeli gerçeklerin akıl yoluyla kavranamayacağını"³⁴ belirtmişlerdir. Aklın mutasavvıflar tarafından makbul görülmemesinin bir sebebi de insanda varlık izafe etmesindedir. Vahdet-i vücûd anlayışını benimseyen Niyâzî-i Mısırî de âlemde Allah'tan başka varlığın olmadığını kabul eder. "Akıl, insana varlık kazandırır. Aşk ise insanın varlığını ortadan kaldırır. İnsanın varlığı kaldığı müddetçe de birlik olmaz ikilik olur. Biri Allah'ın varlığı, diğeri de insanın varlığıdır. Hâlbuki hedef birliktir. O halde insanın birliğe ulaşması için aşk gerekir"³⁵ Niyâzî-i Mısırî'nin, akılı bir kenara bırakıp ilâhî aşkın getirdiği dîvâneliği incelemesi de bu sebeptendir. Halk nazarında akıllı görünmeyi de istemediğini, gerçek akıllılığın mecnûn olmaktan geçtiğini bir başka şiirinde şöyle ifade eder:

"Halkın uşlu dimesinden sağa ne!

'Âkıl iseñ aduñı Mecnûn'a taş"³⁶ (Niyâzî-i Mısırî, G. 92/5)

"Halkın akıllı demesinden sana ne! Akıllı isen, adını Mecnûn'a çıkar."

Âkil kimse tasavvufî anlamda dünyevî arzuların tuzağına düşmeyen kimse demektir.³⁷ Halkın nazarında akıllı addedilip nefsin tuzaklarına yenik düşen kimse Allah katında makbul sayılmayacaktır. Dîvâneliğin getirdiği bu delilik hâli Yûnus Emre (ö. 720/1320[?]) şiirlerinde de görülür:

"Seni sevenlerin ola mı 'aklı?

Bir dem uşluysa her dem delidir."³⁸ (Yûnus Emre G. 50/6)

Gerek Yûnus Emre'nin gerekse de Niyâzî-i Mısırî'nin ifade ettiği delilik, varlığından soyunarak birlik fikrine ulaşmış Hak âşıklarını ifade etmek için kullandıkları akılı baştan alan bir hâldir. Bu hâl, Mevlânâ'nın akıl-aşk ilişkisini

³³ Pala, "Akıl", 16.

³⁴ Uludağ, "Akıl", 32.

³⁵ İbrahim Düzen, *Azîz Nesefî'ye Göre Allah Kâinat İnsan* (İstanbul: Furkan Yayınları, 2000), 184.

³⁶ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, 235.

³⁷ Uludağ, "Akıl", 33.

³⁸ Ragıp Güzel, *Yûnus Emre Dîvânı* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2009), 100.

anlattığı beyitlerinde de görülür. Aklın bağ anlamından hareketle onu toplum, çevre, gelenek ve bilgi ile sınırlı görür. Aklın bu mahdut yapısına karşılık aşkı özgürlük olarak niteler ve insanın bu kayıtlardan kurtularak ilâhî sırlara vâkıf olabileceğini belirtir. Aklına güvenen insanda enâniyet oluşacağını belirten Mevlâna bu yönüyle aşkı akıldan üstün görür.³⁹ Niyâzî-i Mısırî'nin de mecnûnluğuş ve dîvâneliğuş önceleyip akılı geri planda tutmasının sebebi; aklın hem dünya arzularına sevk edebilecek nitelikte olmasından hem de insanı bağlayan, sınırlayıcı bir özelliğuş olmasından dolayı Hakk'a ulaşmada bir engel olarak görmesinden ileri gelir.

4. Dünya Kaygısından Kurtulma

İbrâhîm-i Edhem'i derviş eden 'aşkuşdur,

Derdine düşen şehûn tahtı târmâr olur. (Niyâzî-i Mısırî, G. 47/5)

"İbrahim Edhem'i derviş eden aşkıdır. Derdine düşen şâhin tahtı darmadağın olur."

Edebiyatımızda İbrahim bin Edhem'in tasavvufa girişiyile ilgili menkıbeler anlatılır. İbrahim b. Edhem'in (ö. 161/778 [?]) çok zengin, varlıklı biri olduğuş hatta Belh'te hükümdar veya hükümdarın oğuş olduğuşna dair rivayetler vardır.⁴⁰ Dervişlik yoluna girmeye karar verdiğuşnde tüm varlığından sıyrılıp kendini Allah yoluna vermiştir. Terk-i dünya ederek, dünyaya ait başta benliğini, varlığını, malını ve mülkünü Allah yolunda bırakmıştır. Niyâzî-i Mısırî; aşk derdine düşen insanın bu yolda benliğini terk etmesini, dünyalık mevkilerini bırakması gerektiğini İbrahim Edhem örneğiyile ifade etmiştir. Edebiyatta daha çok dervişliğuş sultanlığuşa tercih edişuş, dünya nimetlerine yüz çevirerek inziva hâlinde kendini mesud hissetmesiyle övülmüşştür.⁴¹ Aşk ateşinin gönle düşüp her şeyi yakıp yok etmesi ile derviş için dünyalık mevkilerin hiçbir önemi kalmaz. Dünyada saltanat sahibi olmak; itibar görme, şan ve şöret sahipliğuş, iktidar, kudret, tahakküm, kibir gibi nefse hoş gelen mâsivalardır. Sufilik, mâsivadan el çekip dünyalık arzulardan arınmayı gerektirir. Dünyalık arzulardan vazgeçmenin aslı, kalbin mâsivaya meyletmemesi, dünya nimetlerine kalpte yer vermemekle olur.

Riyâ ile bu halkı gel azıtma,

Ke tâc u hırka vû şalı n'idersin. (Niyâzî-i Mısırî, G. 131/9)

"Riyâ ile bu halkı gel doğru yoldan ayırma. Bırak tâc, hırka ve şalı ne edersin."

Dünyalık mevki ve unvanların insana sağladığı itibar ve gösteriş unsurları, sufileri doğru yola iletmez. Tasavvuf yolu yokluk yoludur. Tasavvuf erbabının

³⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1990) 1/ 21-22.

⁴⁰ Reşat Öngören, "İbrahim b. Edhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/295-296.

⁴¹ Pala, "Edhem", 133.

alametlerinden olan tâc, hırka, şal, cübbe gibi unsurlar bile halkın nazarında izzet ve itibar görmeye vesile olabilir. Dünyalık izzet ve şöhrat sahibi olmak kalpte Allah aşkıyla bir arada olamayacak mâsivalardır. Allah aşkının derdine düşen derviş, bu unsurlardan dahi sıyrılıp riyaya düşmekten sakınmalıdır.

5. Kınanmaktan Çekinmemek

Sâlikin; nefsine ağır gelen şeyleri yaparak, insanların kendisiyle alay edeceğini düşünüp bu yola girmekten utanç duyabileceği düşünülebilir. Bunun bir kibir göstergesi olduğu, dolayısıyla derviş olmak için bu duygudan kurtulmak gerektiği ifade edilir. Nitekim tasavvuf tarihinde bunun örneklerine rastlanmaktadır. Halk içinde hayli itibarlı kimselerin gurur ve kibirlerinin kırılması, nefislerinin dizginlenmesi amacıyla nefis tezkiyesi⁴² için bir nev'i eğitime tabi tutulmasının örnekleriyle karşılaşmaktayız. Bunların en meşhuru, Bursa kadısı iken şeyhi Üftâde (ö. 988/1580) tarafından pazarda ciğer satmakla görevlendirilen Aziz Mahmud Hüdâyî'dir (ö. 1038 / 1628). Yine bir rivayette Nallıhan kadısı iken Tapduk Emre (ö. 14. yy.[?]) tekkesine 40 yıl boyunca odun taşımakla görevlendirilen Yûnus Emre de bu duruma bir örnektir.⁴³ Sülûku sürecinde Niyâzî-i Mısırî'nin de değirmenden mutfağa un taşıyıp ormandan odun topladığı bilinmektedir.⁴⁴

Tasavvufta âr eylemek, melâmet kavramı ile kullanılır. Bu kavramdan hareketle Melâmîlik⁴⁵ diye bilinen bir tasavvuf ekolü de teşekkül etmiştir. Dünya ehlinin benlik davası ile gösteriş ve kibir duygularıyla yaptıkları ibadet ve iyiliklerin aksine melâmîler, ibâdet ve iyiliklerini gösterişten uzak, sırf Allah rızası için ihlasla yaparlar. Bu yolda hiç kimsenin kınamasından çekinmezler. Melâmîliğin bu düsturu Kur'ân-ı Kerim'de : *"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir."*⁴⁶ âyetinde anlatılır. Melâmîlerin farz namazlara sadece nafileleri ekledikleri, mescitlerde insanlarla beraber namaz kıldıkları, şehirlerde yaşayıp insanlarla kaynaştıkları, bir yerde tanınırsa, başka bir yere göçtükleri; göç edemezse, şöhrat bulmamak için tanıyanlardan uzaklaşip kendisinden yüz çevirmesini sağladıkları, şekil değiştirme imkânı varsa, şeklini

⁴² Tezkiye için bk. Uludağ, "Tezkiye", 359.

⁴³ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 253.

⁴⁴ Halil Çeçen, *Niyâzî Mısırî'nin Hatıraları* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), 18.

⁴⁵ Detaylı bilgi için bk. Uludağ, "Melâmetî", 242; DiA, "Melâmiyye", 29/29-35.

⁴⁶ el-Mâide 5/54.

değiştirdikleri, yaratıklardan gizlenip Hakk'a yönelmeyi üstün tuttukları nakledilir.⁴⁷

Melâmîlerin bu tutumlarını kendisine şiar edinen Hak âşığı olan sâlik de mürşid-i kâmil riyazetinde kimsenin kınamasına aldırılmadan Allah'a kavuşmak için çaba gösterir. Niyâzî-i Mısırî, kınanma duygusunu terk edip dervişliğe girerek kınayanların kınamasından çekinmediğini şu şekilde ifade eder:

Ben de 'arı terk idüp girdüm bu dervişliğe,

Her kim senüñ 'aşkuña düşdiyse bî-'âr olur. (Niyâzî-i Mısırî, G. 47/6)

"Ben de utanmayı terk edip bu dervişliğe girdim. Her kim senin aşkına düştüyse utanmaz olur."

6. Dünyanın Dar Gelmesi

Dünya hayatı, mü'minler için bir imtihan yeridir. Hadis-i şerifte de geçtiği üzere: "Dünya mü'minin zindanı, kâfirin de cennetidir."⁴⁸ Dünyanın Müslümana zindan oluşu, Allah'tan ayrı düşmesinden ileri gelir. İnsanoğlunun yaratılıp ruhlar âleminden yeryüzüne gönderilmesi, böylece sevgiliden ayrı düşmesi dünyayı bir nevi zindan hayatına dönüştürür. Bunun bilincinde olan Hak âşıklarına dünya hayatı darlık ve sıkıntı verir. Bu hâl aynı zamanda kişiye nefsin terbiye etme fırsatı da verir. Zindanın kelime mânâlarından biri de "çok karanlık, sıkıntılı yer."⁴⁹ demektir. Dünya hayatının mü'minler için sıkıntılı bir yer olduğu, bazı kaynaklarda hadis olarak da ifade edilen: "Dünyada rahat yoktur."⁵⁰ sözünde de ifade edilmiştir. Dünya hayatının rahat vermeyişini Allah'a duyduğu aşka bağlayan Niyâzî-i Mısırî bu hâli şu mısralarında dile getirir:

Ey dilber-i rûhânî al kıoma işbu cânı,

Sevdâña düşeliden dünyâ başa dar olur. (Niyâzî-i Mısırî, G. 47/8)

"Ey melek (gibi güzel) sevgili, işte bu cânı al bırakma. Sevdâna düştükten beri dünya bana dar olur."

Niyâzî-i Mısırî bu beytinde kendi canından geçtiğini, canını sevgilinin uğrunda feda ettiğini dile getiriyor. Canı bedeninde olsa da ona olan sevgisinden dünyası kendisine dar gelmekte ve sıkıntı vermektedir. Yine aşağıdaki dörtlükte dünyada huzur bulamadığı ifade edilmektedir. Bu dörtlükte, huzur bulamamanın sebebi olarak da gurur sahibi olmak gösterilmiştir. Gurur, İslam dininde Müslümanda olmaması gerektiği bildirilen duygulardan biridir. Zira bu

⁴⁷ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 2/71.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 14/44.

⁴⁹ Ayverdi, "Zindan", 1390.

⁵⁰ Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü* (İstanbul: Sütün Yayınları, 2008), 526.

duygu mutasavvıflar tarafından da sufide hoş karşılanmayan hasletlerden birisi olarak kabul edilir. Gurur, sufilerin kırmaya çalıştıkları benlik iddiasına da ters düşmektedir. Benlik iddiasında bulunmak, varlık iddia etmektir. Bu da Niyâzî-i Mısırî'nin benimsediği vahdet-i vücûd anlayışıyla çelişir. Benliğini mutlak tek varlık olan Allah yolunda yok ederek ikiliği ortadan kaldırmalıdır.

Ey Niyâzî dünyede itmez huzur,

Şol kişi kim olma ehl-i gurûr,

Hakk'ı anla itmeden bundan 'ubûr,

Mevtûn elçisi gelecek çağıdır. (Niyâzî-i Mısırî, M. 51/5)

"Ey Niyâzî gurur ehli kimse dünyada huzur bulmaz. Vakit geçmeden Hakk'ı anla. Ölüm elçisinin (Azrail) in gelecek zamanıdır."

Tasavvuf yolunun esaslarından biri de çiledir. Farsçada kırk sayısı anlamına gelen çile tasavvufta dervişlerin dar, karanlık ve تنها bir yerde nefis tezkiyesi için bedenî ihtiyaçlarını en aza indirerek devamlı zikir ve ibadetle geçirdikleri çetin bir imtihan sürecidir.⁵¹ Tasavvufî ekollerde farklı uygulamaları vardır. Bu süreç nefsin dünyevî arzularından arındırılmasını sağlar. Zor ve çetin bir süreç olması sâlikin iradesini zorlar. Niyâzî-i Mısırî de sülûkunun çile günlerinde çektiği sıkıntıları, *İrfan Sofraları* adlı eserinde şöyle anlatır: "...Ben o günlerde on iki konaktan beşinci konakta idim. Hiç karârım kalmamıştı. Bir yandan öbür yana kaçıyor, mücâhede şiddetinden dolayı bir yerde ve bir hâlde durmadığım için kendimi, minareden yahut dağlardan aşağı atacak oluyordum. Sülûk günlerimin ekserisinde gıdam, yirmi dirhem arpa ekmeği idi..."⁵² Çile döneminin sıkıntılı zorlukları, Niyâzî-i Mısırî'yi rûhen etkilediği, manevî anlamda darlık verdiği kendi ifadelerinden de anlaşılmaktadır.

7. Sevgiliye Kavuşma (Vuslat) Arzusu

Bu yolda cânun viren cânân alur yerine,

'Aşkı dükkânında anun cânıla bâzâr olur. (Niyâzî-i Mısırî, G. 47/7)

"Bu yolda canını veren yerine cânânı alır. Onun dükkânında aşkı, can ile alınır."

Seyr ü sülûk yolunda canından geçip, varlığını Hakk'a teslim eden derviş sonunda gerçek sevgiliye kavuşur. Fuzûlî de aynı mânâyı :

"Cânı cânân dilemiş vermemek olmaz ey dil

Ne nizâ' eyleyelim ol ne seniñdir ne benim."⁵³ (Fuzûlî G. 183/2) beytiyle dile getirmektedir. Bu yol, candan geçip cânâna vâsıl olmayı gerektirir. "Sevgiliye kavuşmaya, ona ermeye, onunla olmaya vasl, vuslat, visâl, vusul denir.

⁵¹ Uludağ, "Çile", 96.

⁵² Mısırî, *İrfân Sofraları*, 37.

⁵³ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Dîvânı Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 457.

Sıkıntıda ve rahatken Hak'la birlikte (vahdette) olma makamıdır."⁵⁴ Bu vahdet hâline ermek için sâlikin ikiliğe neden olan canından geçmesi gerekir. İnsanın maddî benliğini ifade eden can, sevgili ile âşık arasındaki bir engel olup, gönlü mâsivaya çeker.⁵⁵ Mâsivaya meyletmek kişiyi Allah'tan uzaklaştırır. Kalbin mâsivadan arındırılması vâsıl-ı yâr olmayı kolaylaştırır.

Nice bir sevelim ğayri, nice bir olalım ayrı,

Analum vuşlat-ı yâri gel Allâh'a dönelüm gel. (Niyâzî-i Mısırî, G. 105/2)

"Allah'tan gayrıyı ne kadar daha sevelim, daha ne kadar ayrı olalım. Sevgiliye kavuşmayı analım, gel Allah'a dönelim."

Terk it Niyâzî seni, bul andan o sultânı,

Her kim cânından geçer ol vâsıl-ı yâr olur. (Niyâzî-i Mısırî, G. 47/9)

"Niyâzî terk et seni, o Sultanı ondan (aşktan) bul. Her kim canından geçerse o, yâre kavuşur."

Niyâzî-i Mısırî bu beyitte de kendisine, benliğini terk edip sevgiliye kavuşmasının yolunu öğütlemektedir. Vâsıl-ı yâr olmak; tasavvufta fenâ makâmı olarak kabul edilen, "kulun nefsî arzularından geçerek daima içinde kendini yok ettiği varlıkla meşgul olduğu için eşyadan da fânî olma hâlidir."⁵⁶ Kul, bu hâlde iken beşerî vasıflardan sıyrılıp ilâhî vasıflarla donanır.⁵⁷ Niyâzî-i Mısırî'de vuslat arzusu, dîvânındaki diğer şiiirlerinde de geçmektedir:

"Vaşl-ı Hâk'ı isteyen cân u cihanı terk idüp

'Aşk meydanında evvel dikdi anuñ dârını."⁵⁸ (Niyâzî-i Mısırî, G. 185/5)

"Hakk'a vuslatı isteyen, canından ve dünyadan geçip aşk meydanında darağacını ilk önce dikti."

"Vişalüñ derdine düşmek yanup 'aşk odına pişmek

Sonunđa saña irişmek ne güzeldür ne güzeldür."⁵⁹ (Niyâzî-i Mısırî, G. 61/4)

"Vuslatının derdine düşmek, aşk ateşle yanıp pişmekle sana kavuşmak ne güzeldir."

Tasavvuf şiiirinde benlikten vazgeçip vuslata ermenin sembolik ifadesi darağacıyla ifade edilir. Telmih yoluyla kendi benliğinden vazgeçerek canını Allah yolunda veren Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 309/922) idam edilmesini hatırlatan darağacı, vuslatı arzulayanların şiiarı hâline gelmiştir. Aşkın ateşinde pişip

⁵⁴ Uludağ, "Vuslat", 375.

⁵⁵ Cemal Kurnaz, "Vuslat Yolculuğu", *Turkish Studies* 5/3 (Yaz 2010), 453.

⁵⁶ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 183.

⁵⁷ Uludağ, "Fenâ fi'llâh", 134.

⁵⁸ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, 349.

⁵⁹ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, 203.

kendini Allah yolunda yok eden âşık, sevgiliye vuslatı ile yukarıdaki beyitte anlatıldığı gibi gerçek bahtiyarlığa erişmenin mutluluğunu yaşar.

8. Devamlı İleme Hâli

İlemek; sözlükte "Acı ve üzüntü ifade eden kesik kesik sesler çıkarmak"⁶⁰ anlamında edebiyatımızda en çok bülbülün sesi ile ifade edilmiştir. Güle duyduğu aşırı sevgiden seher vakitlerinde ötmesi, âşıkların sembolü hâline gelmiştir. Sabahın aydınlığıyla gülün açılmasını görmek, bülbülün en büyük arzusudur. "Bülbülün bütün neşesi gül ile kaimdir. Gülden ayrı kalınca inleyişler içinde kalır. Gülü görünce mest olur."⁶¹ Gül-bülbül mazmunları Dîvân Edebiyatı'nda olduğu gibi Niyâzî-i Mısırî'nin şiirlerinde de yer almaktadır. Gül-bülbül mazmunlarını tenasüp yoluyla kullanan Niyâzî-i Mısırî, gülü Allah'ın cemâline; kendisini de o Cemâl'i görme aşkıyla inleyen bülbüle benzetmiştir.

Tâze tâze açılan gül mi cemâlün mi senün?

Yana yana inleyen bülbül mi yahud cân mıdur? (Niyâzî-i Mısırî, G. 50/3)

"Taze taze açılan gül mü güzelliğin mi? Yana yana inleyen bülbül yahut can mıdır?"

İleme, sufilerde de görülen, vecd hâlinde ortaya çıkan bir durumdur. "Allah'ın sevdiklerine gösterdiği ve daha çok namaz ve secde ânında hissedilen vecd hâli, Yüce Allah'ın kuluna ikram ettiği bir anda gerçekleşen heyecan, coşku, aşk duygusu, ürperme, titreme ve tüylerin diken diken oluvermesi durumudur."⁶² Hz. Peygamber'in de bir gün namaz kıldığı sırada ağlarken göğsünden kaynayan tencere sesi gibi ses geldiği rivayet edilir.⁶³ Yine, sahabelere hutbe irad ettiği sırada sürekli dayandığı bir hurma kütüğünün, mescid yapıldıktan sonra Allah'ın zikrinden ve Hz. Peygamber'den mahrum kalmasıyla inlemeye başladığı, Hz. Peygamber'in kütüğü teselli etmesiyle inlemesinin kesildiği hadis kaynaklarında rivayet edilir.⁶⁴ Dolayısıyla inlemenin Allah'ın bir ikramı olarak vecd hâlinde, Allah'a duyulan yoğun aşk duygusu sonucunda çıktığı söylenebilir. Seyr ü sülûk sürecindeki sufide de kimi zaman vecd hâlinde bu inlemeler görülebilir.

İñile ey derdlü gönül iñile,

Ehl-i derdün iñilecek çağıdır.

Gel tımâr it yareñe sen 'aşk ile

⁶⁰ Ayverdi, "İlemek", 564.

⁶¹ Pala, "Bülbül", 77.

⁶² Lütfi Filiz, *Noktanın Sonsuzluğu* (İstanbul: Pan Kitabevi, 2013), 423.

⁶³ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-, *Sünen'ün-Neseî*, çev. A. Muhtar Büyükkınar vd. (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981), 3/21-22.

⁶⁴ Zebîdî, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim-Kâmil Miras (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 3/64-67.

Yârelerün oñılacak çağıdır. (Niyâzî-i Mısrî, M. 51/1)

“İnle ey dertli gönül inle, dert ehlinin inleyecek çağıdır. Gel sen yararı aşk ile tedavi et. Yaraların şifa bulacağı zamandır.”

İnleme, aynı zamanda ayrılığın bir nişânesi olarak görülür. Mevlevî geleneğinde ney'in çıkardığı ses de inleme olarak ifade edilir. İnsan-ı kâmil olarak nitelenen ney'in sazlıktan koparılarak değişimler yaşayarak ney hâline gelmesi, insanın yaratılış sürecine benzetilir. Ezelde Allah ile bir ve beraberken dünyaya gönderilen insan, gurbete düşmüş; aslından uzak kalmıştır. Bu mânâda gurbet hüznü ve sıla özlemi ney ve insanda ortaktır. Ney'in çıkardığı ses, aslî vatanından uzak kalmış insanın özlem duygusuyla inlemesini çağırır.⁶⁵ Niyâzî-i Mısrî bu hakikati dile getirdiği aşağıdaki dizelerinde sıla hasretinden inlemesini anlatmaktadır:

Sen nedîm idüñ ezel ol şâh ile

İmtihân içün gelüpsen bu ile.

İnlemek sana yaraşur derd ile

Hem gözün kan ağlayacak çağıdır. (Niyâzî-i Mısrî, M. 51/3)

“Sen, o şâh ile ezelde sohbet arkadaşı idin. Sen bu dünyaya imtihân için geldin. Dert ile inlemek sana yaraşır. Hem gözünün kan ağlayacak zamanıdır.”

Ezelde ruhların yaratılıp Allah'ın kendi ruhundan üfleyerek onlara kelam etmesiyle başlayan aşkın, insana ruh giydirilip dünyaya gönderilmesiyle ayrılık derdine dönüşmesinin anlatıldığı yukarıdaki dörtlükte, elst bezmindeki Allah ile olan beraberliği nedimlik olarak niteleyen Niyâzî-i Mısrî, inleyip ağlamayı kendine yakıştırmaktadır. Bu inleme; ney'in aslî vatanından ayrı kalmasıyla inlemesi gibi insanın da ruhlar âlemindeki aslî yerine duyduğu özlemden kaynaklanır. Niyâzî-i Mısrî'nin *Dîvân*'ında inleme; fî evâilî's sülûk kayıtlı gazellerin dışındaki şiirlerinde de görülür. *Divanı*nda “*Dertliyüm dermana geldüm dertli olan iniler/ Yanmışam 'aşkuñ odına oda yanan iniler.*”⁶⁶ beytiyle başlayan *iniler* redifli bir gazel de bulunmaktadır. Daha çok vecd hâlinde görülen inlemenin devamlı olmadığı, hatta birdenbire kaybolduğu da kendisi tarafından ifade edilmiştir.

Gice gündüz zâr u efgân eyleyüp inlerdi dil.

Bilmezem n'oldi kesildi âh ile zâr kalmadı. (Niyâzî-i Mısrî, G. 179/3)

“Gönül, gece gündüz ağlayıp bağırarak inlerdi. Ağlama ve inlemeler, bilmiyorum ne oldu da kesildi, kalmadı.”

⁶⁵ Gencay Zavotçu, “Ney'in Öyküsü ve Dîvân Şiirinde İşleniş”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39, (2009), 724.

⁶⁶ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, 210.

9. Belâ ve Mihnet Çekme

Seyr ü sülûk süreci sufiler için türlü imtihanların yaşandığı sıkıntılı, çetin geçen bir yolculuktur. Bir yandan nefsin terbiye edilmesi, diğer yandan Allah'a duyulan aşk; sâlikin âdeta dertleri hâline gelir. Durdurana derman arayan sâlik, dermanı Allah aşkına yanmakta bulur. Bu süreçte çeşitli mihnetler çekerek nefsin terbiye edilmesi, kalbin mâsivadan arındırılması gerekir. Mihnet tasavvufta: "İster ihtiyârî ister gayr-i ihtiyârî olsun, mâşuk yüzünden âşığın çektiği zahmet ve elem."⁶⁷ anlamında kullanılır. Tasavvufta sufiler dert ve mihneti nimet olarak görüp ihtiyârî bizzat isterler. Diğer taraftan bela ve sıkıntıların en büyüğünü peygamberlerin tecrübe ettikleri hadislerde rivayet edilmiştir.⁶⁸

Döne döne yanmadan dermân umardum derdüme

Güne güne miḥnetünj derd mi yâ derman mıdur? (Niyâzî-i Mısırî, G. 50/7)

"Döne döne yanmadan derdime derman beklerdim. Çeşit çeşit sıkıntılar, dert mi yoksa derman mıdır?"

Seyr ü sülûk sürecinin başlarında sufinin çektiği sıkıntılar, dilinden şikâyet olarak dökülebilir. Sülûkunun başlangıç dönemlerinde söylediği şu mısralarda bu açıkça görülmektedir.

Ey çarḫ- ı dūn n'ettüm saḫa hiç virmedün rāḫat baḫa,

Güldürmedünj öḫden soḫa āḫ miḫnetā vāḫ miḫnetā (Niyâzî-i Mısırî, G. 7/1)

"Ey alçak dünya sana ne yaptım, bana hiç rahat vermedin. Baştan sona kadar güldürmedin ah sıkıntılarım vah sıkıntılarım."

İlerleyen süreçlerde bu ifadeler, derdi ve mihneti arzulayan bir şekilde bürünerek Niyâzî-i Mısırî'nin dilinden şöyle anlatılacaktır:

"Derd-i Ḥaḫḫ'a ḫâlib ol dermāna irem dirseḫ.

Miḫnetlere rāḫıḫ ol āsāna irem dirseḫ."⁶⁹ (Niyâzî-i Mısırî, G. 98/1)

"Eğer dertlerinden kurtulmak istersen Allah derdine tâlib ol ve O'na kavuşmak için mihnet çekmeye istekli ol."

Kulun başına gelen bela ve musibetler, Hak âşıkları için bir imtihan olarak görülüp Allah'ın kulunu sevmesinin bir nişanı olarak da değerlendirilmiştir. Böylece imtihan edilen âşık, nefsi arınmış bir şekilde kemâle erer.⁷⁰ Tasavvuf ehlinin dert ve belalara şikâyet etmeden heveskâr olmaları, ruhların 'Elest bezminde' söylediği 'belâ' yani 'Evet sen bizim Rabb'imizsin' ahdi ile tevriyeli

⁶⁷ Uludağ, "Mihnet", 249.

⁶⁸ Ebû İlsâ Muhammed b. İlsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981, "Zühd", 57.

⁶⁹ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divânı*, 242.

⁷⁰ İhsan Soysaldı, *Tasavvufta Aşk* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 22.

olarak düşünölmüş ve kıyamete dek üzerlerine gelebilecek tüm belâları, 'belâ(evet)' sözü ile ezelden kabul edip nimet olarak gördükleri ifade edilmiştir.⁷¹ Başlarına gelen her türlü sıkıntı ve cefâyı Hak'tan bilerek verdikleri ahde sâdik kaldıklarını gösteren âşıklar, elst bezminin tekrarı gibi düşündükleri bu durumdan hoşnut olurlar.

10. Allah'ı Zikir

Tasavvuf yolunda zikir, önemli bir yer tutar. Seyr ü sülûk sürecindeki sâlike, nefsin terbiye edilmesi ve kötölüklerden arındırılması için mürşidi tarafından zikir telkin edilir. Zikir telkininin ilk olarak Hz. Peygamber tarafından yapıldığı; dört halifesine de değişik usûllerde yaptırdığı; daha sonra oluşan tasavvufî ekollerin de bu usûllere göre zikir yöntemlerini belirledikleri bilinmektedir.⁷² Sözlükte "Sözünü etme, ismini söyleme, anma"⁷³ yı ifade eden zikir; tasavvufta, "Allah'ı anmak ve hatırlamak; onu unutmamak ve gaflet hâlinde olmamak."⁷⁴ anlamında kullanılır. Kulun Allah'a yaklaşmasını sağlayan en büyük ibadet olarak değerlendirilir.⁷⁵ Allah sevgisinin alametlerden biri olarak devamlı bir şekilde O'nu anmak gösterilmiştir.⁷⁶ Allah âşıklarında görölen bu hâl, eserlerine de yansımıştır. Kur'an ve hadis kaynaklarında zikre yer verilmiştir. Sufilerin zikre kaynak olarak aldıkları âyetlerden biri şu şekildedir: "Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin."⁷⁷ Zikrin uygulanış şekli genel olarak sesli ve sessiz olmak üzere tarikatlarda farklı şekillerde uygulanmaktadır. Halvetî tarikatından olan Niyâzî-i Mısırî, sesli(cehrî) zikri tercih etmiştir. Sesli zikrin, sülûkun ilk devrelerinde olan müridin kalbindeki vesveseleri engelleyeceği için faydalı olduğu belirtilmiştir.⁷⁸ İncelediğimiz şiirler başta olmak üzere dîvânındaki birçok şiirde zikre dair konulara yer vermiştir. Bu şiirlerinde; gönülden yapılan zikre verdiği önem, zikir meclislerine katıldığı, zikre devam etmeyi öğütlemesi, bir sâlik olarak kendisinde de açıkça görölmektedir.

Halka- i zikri kırmış 'âşıklar

Ben de şahnında cevläna geldüm

(Niyâzî-i Mısırî, G. 117/3)

⁷¹ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012), 152.

⁷² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 156.

⁷³ Ayverdi, "Zikir", 1389.

⁷⁴ Uludağ, "Zikir", 393.

⁷⁵ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 248.

⁷⁶ İbn Fûrek, *El- İbâne an Turukil- Kâsîdîn: Tasavvuf İstilahları (eleştirmeli Metin- Çeviri)*, çev. Ahmet Yıldırım - Abdülğaffar Aslan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 262.

⁷⁷ El- Ahzab, 33/41.

⁷⁸ Mustafa Aşkar, *Mehmed Niyâzî-i Mısırî el-Malatî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 290-291.

"Âşıklar zikir halkası kurmuşlar. Ben de bu halkanın ortasında dolaşarak devretmeye geldim."

Gönjülden zikre eyle iştiğali

Zikirden ğayrı işğali n'idersin. (Niyâzî-i Mısrî, G. 131/1)

"Gönlü zikir ile meşgul eyle. Zikirde başka uğraşı ne edersin."

Allah âşıkları, onun adını devamlı anarlar ve onsuz geçen vakitleri boşa geçirilmiş sayarlar. Allah sevgisinin alametlerinden biri olarak, Allah'ın zikri dışında geçen vakitlere üzölmek gösterilmiştir.⁷⁹ Müslömanlar için mübârek kabul edilen Ramazan ayı da zikirle geçen bir aydır. Ramazan ayı sonrasında yazıldığını anladığımız Niyâzî-i Mısrî'nin aşğıdaki şiirinde, gönöllerin zikirle can bulduğı söylenmektedir. Zikirle müterâdif kavramlar olan tesbih, senâ, tahmid, dua ve şükür, bir arada kullanılarak tenasüp oluşturulmuştur.

Gâhi tesbîh ü şenâ vü zikr ile

Gâhi tahmîd u du'â vü şükr ile

Cân bulurdu mürde diller nür ile

Hasretâ gitti mübârek Ramazân (Niyâzî-i Mısrî, M. 139/3)

"Gönlü ölü olanlar ğâh tesbih, övgü ve zikir ile ğâh hamd, dua ve şükür ile, nur ile can bulurdu. Mübarek Ramazan, hasretle gitti."

Gir semâ'a zikr ile gel yaña yaña hû deyu,

İr şafâ-yı 'aşk-ı Hakk'a yaña yaña hû deyu. (Niyâzî-i Mısrî, G. 149/1)

"Yana yana hû diyerek zikir ile gel semaya gir. Yana yana hû diyerek Hakk'ın aşkının huzuruna er."

Zikrin bir özelliğı de seven ile sevilen arasındaki bağı kuvvetlendirmesidir. Bu bağı kuvvetlendikçe de gönöl safâya yâni huzura erer. Zira Kur'ân-ı Kerim'de kalplerin Allah'ın zikriyle huzura kavuşacağı bildirilmektedir.⁸⁰

Tasavvufî ekollerde yapılan zikirlerden biri de "hû zikri"dir. Hû ifadesi Allah'ın zâtına, hüviyetine işaret eder. "Hüviyet, ilahlığın sırrı olarak görülür"⁸¹ ve insanın her nefes alışında Allah'ı zikrettiğı düşüncesine dayanır. Bu itibarla insan, her nefes alıp verişinde Hakk'ı zikretmektedir.⁸² Mevlevî âyinlerine de verilen isim olan semâ'da ise sufi, dinî mûsikînin tesiriyle raks edip devrân

⁷⁹ Soysaldı, *Tasavvufta Aşk*, 23.

⁸⁰ er-R'ad, 13/28.

⁸¹ Sadreddin Konevî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kapı Yayınları, 2014), 23.

⁸² Bülent Arı - Hüseyin Kürşat Türkan, "2. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri", *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Nasihat Yoluyula Halk Eğitimi*, ed. Hayrullah Kahya (Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018), 219-220.

eder.⁸³ Allah'ı her nefeste hatırlayıp zikretmeyle ilâhî bağı kuvvetlenen sufinin gönlü safâya erer.

11. Allah'ın Cemâlini Görme Arzusu

Allah'ın cemâlini görmek, tasavvufta sufilerin ortak arzusudur. Mutasavvıflara göre gerçek sevgili Allah'tır. Sufi şairler, şiirlerinde Allah'a kavuşma isteklerini dile getirirler. Onlara göre dünya hayatı bir tür gurbettir. Sevgiliden ayrı kalmanın verdiği hüznün, âşığa acı verir. Bir an önce vâsıl-ı yâr olmak isterler. Allah'a vâsıl olmak ise cemâlini görmek, yani rüyet ile mümkündür. Ehl-i sünnetin görüşüne göre Allah bu dünyada görülemeyecektir⁸⁴ ancak ahirette müminlerce görebilecektir ki bu görüş hadis kaynaklarında ifade edilmiştir.⁸⁵ Bununla birlikte; namazın müminin miracı oluşu ve kulun Rabb'ine en yakın olduğu vaktin namazda iken olması ifadelerini hadis olarak aktaran İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), Hz. Peygamber'in yolundan giden büyüklere rüyet saadetinden bu dünyada namazda iken pay verileceğini söylemektedir.⁸⁶ Dîvânında durmak ile kastettiği namaz ile Niyâzî-i Mısırî, sevgiliye en yakın olduğu zamanın namazda iken gerçekleştiğini bildiğinden, bir anlamda Allah'ın cemâlini görme arzusunu dile getirmektedir.

Çarâr itmez bu cânım kalmadı hiç dermânım,

Cemâlünjü göresüm geldi dîvânununda çurasum geldi. (Niyâzî-i Mısırî, G. 50/2)

"Bu canımın rahatı, huzuru gitti; hiç dermanım kalmadı. Güzelliğini göresim geldi, huzurunda durasım geldi."

Tâze tâze açılan gül mi cemâlün mi senün?

Yana yana inleyen bülbül mi yahud cân mıdır? (Niyâzî-i Mısırî, G. 50/3)

"Taze taze açılan gül mü güzelliğin mi? Yana yana inleyen bülbül yahut can mıdır?"

Ahirette Allah'ın cemâlini seyretmek, Hak âşıkları tarafından bütün nimetlerden üstün tutulmuştur. Çünkü sevgiliye kavuşmak onlar için en büyük gayedir. Allah'ın Müslüman kullarına vaat ettiği cennet nimetleri, Cemâlullah'ı görmenin yanında ikinci planda tutulur. Aşağıdaki dizelerde dile getirilen bu durum, Yûnus Emre'nin şiirlerinde de görülmektedir:

"Cennet cennet didükleri

Bir ev ile birkaç hürî

İsteyene virgil anı

⁸³ Uludağ, "Semâ", 312.

⁸⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 718.

⁸⁵ Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l – Lâtîfi'z – Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981), 2/819-820.

⁸⁶ İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî Serhendî, *Mektûbât Tercemesi*, çev. Hüseyin Hilmi Işık (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2020), 343.

Bana seni gerek seni"⁸⁷

Yûnus Emre'nin izinden gittiğini ifade edebileceğimiz Niyâzî-i Mısırî de aynı düşünceleri dizelerinde ifade etmiştir:

Şaşa 'âşık olan diller niderler hûr u gilmânı

Cemâlün seyr iden gözler niderler bâğ u bostânı. (Niyâzî-i Mısırî, G. 184/1)

"Sana âşık olan gönüller, cennet huri ve hizmetçilerini ne yapsınlar. Cemâlini seyreden gözler bağ ve bostanı ne yapsınlar."

Allah'ın cemâlini görmek, âşıklar için cennet nimetleri olarak anılan huri, hizmetçi ve bahçelerden daha değerli görülür. Bu durum Hak âşıkları için, diğer nimetleri küçük görmek değil; dünyada iken arzuladıkları vuslatın gerçekleşmesinin bir gereğidir.

12. Yüreği Yaralı Olma

Çoyanlar 'aql u idrâki olur mı kimseden bâkî,

Yâkub bu sîne-i çâki düşer âteşlere cânı. (Niyâzî-i Mısırî, G. 184/3)

"Akıl ve idrâki bırakanlar herkesten kalıcı olur mu? Yüreği yaralı olan bu Yâ'kub'un canı ateşlere düşer."

Âşıkların yüreğinin yaralı olması peygamber kıssalarına telmih yoluyla şiirlerde işlenmiştir. Bu peygamberlerden biri de Ya'kûb peygamberdir. Kur'ân-ı Kerim'de Yusuf sûresinde anlatılan⁸⁸ bu kıssada oğlu Yusuf'u kardeşlerinin kuyuya atmasıyla Yusuf'a olan hasretinden sürekli ağlaması ve görme yeteneğini kaybetmesi dîvân şiirinde âşıkların hâline benzetilerek işlenmiştir. "Gözlerinin görmez oluşu, yıllarca ağlaması, külbe-i ahzân'ı, gözlerinin açılışı vs. telmih konuları ile ele alınır. Âşık bu çileleri yüzünden kendisini veya gönlünü Hz. Yakûb'a benzetir."⁸⁹ Hz. Ya'kûb, edebiyatımızda âşıkların da ortak duyguları olan ayrılık, hasret ve üzüntüyü anlatmada kullanılan bir isim olmuş, başından geçen olaylara gösterdiği sabır da âşıklara yol göstermiştir. Oğlu Yusuf peygamberin ayrılığı ve gözlerinin görme yetisinin kaybolmasıyla imtihan edilmesi de edebiyatımızda işlenmiştir.⁹⁰ Ya'kûb peygamberin oğlundan ayrı kalmasının yüreğini yakması gibi mâşuğundan ayrı kalmış Hak âşığı Niyâzî-i Mısırî'nin de yüreği yanmaktadır. Daha önce değinilen aklın ve idrakin sınırlı, bağlayıcı yapısı, aşkın mahiyetini kavramada yetersiz oluşu, bu beyitte de ifade edilmiştir.

Niyâzî kaldı hayretde yanar dil nâr-ı firkatde,

⁸⁷ Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Külliyyatı Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin* (İstanbul: MEB Yayınları, 2005), 2/367.

⁸⁸ Detaylı bilgi için bk. el-Yusuf 12/1-111.

⁸⁹ Pala, "Yakûb", 478.

⁹⁰ Mustafa İsmet Uzun, "Ya'kûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/276-277.

Düşüp bu dâr-ı ğurbetde dün ü gün eyler efgâni. (Niyâzî-i Mısrî, G. 184/5)

“Niyâzî hayrette kaldı, gönlü ayrılık ateşiyle yanar. Gurbet ele düşüp her gün feryât eder.”

Şiirlerinde tasavvufî mazmunlara çokça yer veren Niyâzî-i Mısrî, bu beytinde de tasavvufta bir makam olan hayret makamına işaret etmektedir. Yaralı olan yüreğini sevgili ile ezelde olan birlikteliğinden ayrı düşmesine bağlamaktadır. Bu ayrılığın ateşi gönlüne düşen âşık, aklın bağlarından kurtulup vuslatın peşine düşer. İlâhî aşkın gönle düştüğü ilk zamanlarda âşıkta ikilik olarak görülen âşık-mâşuk durumu vardır. Bu ikilik devam ettiği sürece âşıkta gurbet ayrılığından kaynaklanan feryat, figan gibi şikâyet durumları görülür. Aşkın son mertebelerinde âşık, mâşukunu kendinde bulur ve ikiliği ortadan kalkar. Böylelikle firkat, gurbet sona erer ve şikâyetler kesilir.⁹¹ Aşkın akli baştan alması, sâliki mecnûn eder. Aklın muhakeme gücünün kaybolması ile de “Allah (c.c.)’ın büyüklüğü, azameti ve heybeti karşısında kul, düşünmenin yollarını kaybederek tevhîdin uçsuz bucaksız sahrâlarında hayrete düşer. Nitekim tevhidin berisinde, fikirlerin yollarını kaybettiği hayret vâdîleri vardır.”⁹² Tasavvufta, “kalbe gelen tecellî ile sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez hâle gelmesi” demek olan hayret makâmı⁹³ geçici bir hâl olarak görülür.

13. Nefsini Kötüleme

‘Adâvet kıılma kimseyle sanja nefsun yeter düşmen

Ki aşlâ senden ayrılmaz ömür ‘âhîr olunca tâ. (Niyâzî-i Mısrî, G. 8/3)

“Nefsin düşman olarak sana yeter, kimseye düşman olma. Nefsin ömrünün sonuna kadar senden asla ayrılmaz.”

Tasavvuf yolu baştan sona nefsin kötülüklerden arındırılması üzerine kuruludur. Sufiler, nefsi menfi mânâda ele almışlar ve kötülemişlerdir. Mutasavvıflar tarafından yedi mertebeye ayrılan nefs tasavvufta: “kulun kötü, beğenilmeyen, bayağı ve hayvânî arzuları, huy ve fiilleri, kibir, gazap, kin, haset, hırs, tahammülsüzlük, hasislik, dedikodu, şehvet, ihtiras, hevâ vü heves gibi zaaflarının merkezi”⁹⁴ olarak görülmüş ve terbiye edilip kötü huylarından arındırılması gerekli görülmüştür. Nefis terbiyesi için sufi; devamlı zikir başta olmak üzere çile çıkarmak ve kendisine verilen vazifeleri yapmak gibi yollarla nefsiyle mücadele eder. “Sufilere göre sülûk işinin başlangıcı, kulun nefsinin varlığını yok edip, Hakk’ın varlığıyla bâki kalmak için çalışmasına bağlıdır.”⁹⁵

⁹¹ Mehmet Efdal Emre, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı ve Şerhi* (İstanbul: Âlem Ticaret ve Yayıncılık, 2017), 218.

⁹² Kelebâzî, *Taaruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 201.

⁹³ Uludağ, “Hayret”, 163.

⁹⁴ Ayverdi, “Nefs”, 923.

⁹⁵ Kâşânî, “Nefs”, 558.

Nefsi; kendisiyle mücadele edilecek bir nesne olarak gören Niyâzî-i Mısırî, nefisle yapılan mücadeleyi, ameller arasında en zor yapıları olarak görür. Nefsle savaşmak, en büyük ve en çetin cihat olarak nitelendirilmiştir.⁹⁶ Nefsin devamlı kötülüğü emretmesi⁹⁷, onunla her an mücâhede hâlinde olmayı gerekli kılmıştır. Bu bağlamda nefsin insana devamlı kötülüğü emretmesi ile Niyâzî-i Mısırî tarafından düşman olarak nitelenmiş ve ömrü boyunca insandan ayrılmayacağı belirtilerek nasihatte bulunulmuştur.

Hevâ ise yeter göröl gel Allâh'a dönelüm gel,

Sivâ ise yeter ey dil gel Allâh'a dönelüm gel. (Niyâzî-i Mısırî, G. 105/1)

"Arzularına kapılman artık yeter, gönül gel Allah'a dönelim. Allah'tan gayrıya meyletmen de yeter. Gönül gel, Allah'a dönelim."

Özenmez misin ol yâra ki aldanmışsın sen ağıyâra,

Seni azdırmış emmâre gel Allâh'a dönelüm gel. (Niyâzî-i Mısırî, G. 105/4)

"O sevgiliye özenmez misin ki sen başka şeylere aldanmışsın. Seni nefsi-i emmâre azdırmış, gel Allâh'a dönelim gel."

Niyâzî-i Mısırî, yukarıda aldığımız iki beytinde de nefsin hevâlarına kapılan, Allah'tan gayrıya meyleden gönlü eleştirmekte, kalbin tamamen Allah ile meşgul olmasını öğütlemektedir. Kalbin başta dünyalık arzu ve isteklere meyletmesi ile Allah'tan başka şeylerle meşgul olması, sufiler tarafından bir eksiklik olarak görülür. Nefis mertebelerinin ilki ve "kötülükleri yapmayı emreden nefis"⁹⁸ olan nefsi-i emmâre, aşılması gereken ilk basamaktır. Bu hâller muhtemeldir ki sülûkunun başlangıç dönemlerinde yazdığı şiirlerinden anladığımız kadarıyla Niyâzî-i Mısırî'de de görülmektedir.

Sonuç

Edebiyatımızda işlenen ana temaların başında aşk teması gelir. Özellikle Dîvân Edebiyatı'nın en önemli kavramlarından olan aşk; tasavvuf edebiyatının da temel kavramlarından biridir. Sufi şairler tarafından kaleme alınan eserlerde ilâhî aşk, coşkulu bir şekilde dile getirilmiştir.

17. yüzyıl mutasavvıf şairlerden olan Niyâzî-i Mısırî'nin *Dîvânı*ndaki "Fî Evâilî's-Sülûk" kayıtlı gazelleri incelediğimiz bu çalışmada seyr ü sülûk sürecindeki âşıktaki görülen hâlleri belirlemeye çalıştık. Seyr ü sülûkunun başlangıç dönemlerinde kaleme aldığı şiirlerde ilâhî aşkın coşkulu bir şekilde işlendiği görülmüştür. Âşığın hâllerini anlattığı bu şiirlerde gül-bülbül mazmunlarına, klasik aşk hikâyelerine ve kahramanlarına göndermeler yaptığı; kendisini Mecnûn ve Ferhad ile özdeşleştirdiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda tasavvuf tarihinde Allah aşkı uğruna tahtını terk eden İbrahim Edhem hazretlerine de

⁹⁶ Aşkar, *Mehmed Niyâzî-i Mısırî el-Malatî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 313,314.

⁹⁷ El- Yusuf, 12/53.

⁹⁸ Kâşânî, "en-Nefsü'l-emmâre", 558.

şairlerinde yer vermiştir. Niyâzî-i Mısırî'nin kendisinden etkilendiği İbnü'l Arabî'nin özellikle vahdet-i vücûd anlayışının etkileri bu şiirlerde de görülmektedir. Sufilik yolunda Melâmîlerin görüş ve uygulamalarının da şiirlerinde izler taşıdığı ifade edilebilir.

Allah âşığı bir sufi olarak eserlerine yansıyan âşıklık hâllerini belirlemeye çalıştığımız bu makalede Niyâzî-i Mısırî'nin dîvânındaki "Fî Evâli's-Sülûk" kayıtlı gazeller incelenmiştir. Âşığın hâllerini konu alan 47, 50, 51, 117 ve 184 numaralı gazellerden hareketle bu hâller, 13 başlık hâlinde açıklanmaya gayret edilmiştir. Tespit edip başlıklandırdığımız hâller şu şekilde belirlenerek tablolaştırılmıştır:

Âşıқта Görülen Hâller	İşlendiği Gazellerin Numarası
1. Devamlı ağlama hâli, gözü yaşlı olma	47, 184
2. Âşığın sonunun Hallâc-ı Mansûr'a benzetilmesi	47
3. Aşkın sâliki Mecnûn ve hasta etmesi	47, 117
4. Dünya kaygısından kurtulma	47, 131
5. Kınanmaktan çekinmemek	47
6. Dünyanın dar gelmesi	47, 51
7. Sevgiliye kavuşma (vuslat) arzusu	47, 105
8. Devamlı inleme hâli	50, 51, 179
9. Belâ ve mihnet çekme	7, 50
10. Allah'ı zikir	117, 131, 139, 149
11. Allah'ın cemâlini görme arzusu	50, 184
12. Yüreği yaralı olma	184
13. Nefsini kötüleme	8, 105

Tabloda listelediğimiz âşıқта görülen hâller, gazellerdeki beyitlerin açıklanması ile îzah edilmiştir. Şiirlerin tasavvufî içerikli olması nedeniyle kavramların açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bir sufi olarak âşıқта görülen hâllerin daha çok sevgiliden ayrı kalmaktan ve vuslata erme arzusundan kaynaklandığı görülmüştür. Vuslatın dünya ve ahiret nimetlerinden üstün görülmesi Niyâzî-i Mısırî'nin şiirlerine yansımıştır. Allah'a kavuşma yolunda devamlı ağlama, inleme, ayrılık acısının verdiği gönlün yaralı olması, dünya hayatının mihnet ve cefa vermesi gibi hâller şiirlerinde ifade edilmiştir. Seyr ü sülûk sürecindeki bir sufi olması sebebiyle devamlı nefsiyle mücâhede etmesi ve Allah'ı zikir de Allah aşkının yansımaları olarak görülmektedir. Tasavvuf edebiyatının ana teması olan ilâhî aşkın sufilerdeki tesirlerini Niyâzî-i Mısırî özelinde

incelediğimiz bu makalenin, bu kapsamda yapılacak çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Beyrut: Müesseset-ü'r-Risâle, 2001.
- Arabî, Muhyiddin İbn. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. 18 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- Arı, Bülent - Türkan, Hüseyin Kürşat. "2. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri". *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Nasihat Yoluyla Halk Eğitimi*. ed. Hayrullah Kahya. 217-226. Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018.
- Armutlu, Sadık. "Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Türk ve Fars Edebiyatında Şem'ü Pervane Mesnevileri". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39 (2009), 877-907.
- Aşkar, Mustafa. *Mehmed Niyâzî-i Mısırî el-Malatî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010.
- Cebecioglu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Çeçen, Halil. *Niyâzî Mısırî'nin Hatıraları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Demirli, Ekrem. "Vahdet-i Vücûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/431-435. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Doğan Muhammet Nur. *Hüsn ü Aşk*. İstanbul: Yelkenli Kitabevi, 2006.
- Doğan, Muhammet Nur. Leyla ve Mecnun. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Düzen, İbrahim. *Azîz Neseffî'ye Göre Allah Kâinat İnsan*. İstanbul: Furkan Yayınları, 2000.
- Emre, Mehmet Efdal. *Niyâzî-i Mısırî Divânı ve Şerhi*. İstanbul: Âlem Ticaret ve Yayıncılık, 5. Basım., 2017.
- Erdoğan, Kenan. *Niyâzî-i Mısırî Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Erginli, Zafer(ed.). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Filiz, Lütfi. *Noktanın Sonsuzluğu*. İstanbul: Pan Kitabevi, 2013.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*. 6 Cilt. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1990.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 01 Mayıs 2021. <http://sozluk.gov.tr>
- Gürer, Betül. "Övgü ve Yergi Bağlamında Sufilerin Nazarında Hallâc-ı Mansûr". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (2017), 171-197.
- Güzel, Ragıp. *Yunus Emre Divânı*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2009.
- İbn Fûrek. *El- İbâne an Turukî'l- Kâsîdîn: Tasavvuf İstilahları (eleştirmeli Metin - Çeviri)*. çev. Ahmet Yıldırım - Abdülgaffar Aslan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2014.
- Kâşânî Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2015.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim el-. *Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Kemikli, Bilal (ed.). *Mevlid Külliyyâtı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Tasavvufa Giriş*. İstanbul: Sufî Kitap, 4. Basım, 2013.
- Konevî, Sadreddin. *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 9. Basım, 2003.
- Kur'an Yolu Meali*, haz. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrı vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Kurnaz, Cemal. "Vuslat Yolculuğu", *Turkish Studies* 5/3 (Yaz 2010), 447-461.
- Levend, Ağah Sırrı. *Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 4. Basım, 1984.
- Mısıfı, Niyâzî-i. *İrfân Sofraları*, çev. Süleyman Ateş. Ankara: Emel Matbaası, 1971.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-, *Sünen'ün-Neseî*. çev. A. Muhtar Büyükcınar vd. 8 Cilt. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.
- Okçu Naci. "Hüsün ü Aşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/29. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Onay, Ahmet Talât. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. haz. Cemal Kurnaz. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.
- Öngören, Reşat. "İbrahim b. Edhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/295-296. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 31. Basım, 2020.
- Rabbânî, Ahmed-i Fârûkî Serhendî İmâm-ı. *Mektûbât Tercemesi*. çev. Hüseyin Hilmi Işık. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2020.
- Schimmel, Annemarie; *İslâm'ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 3. Basım, 2012.
- Sinsoysal, Betül. *İbrahim Gülşenî'nin Türkçe Divanındaki Tasavvuf Kavramları Üzerine Bir İnceleme*. Eskişehir : Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Soysaldı, İhsan. *Tasavvufta Aşk*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Tarlan, Ali Nihat. *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 7. Basım, 2009.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Külliyyatı Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin*. 2 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 2005.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvufun Dili*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2016.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2. Basım, 2016.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Ya'kûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 43/276-277. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Vanlı, Murat. *17. Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998.
- Yılmaz, Mehmet. *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*. İstanbul: Sütun Yayınları, 2008.
- Zavotçu, Gencay. "Ney'in Öyküsü ve Dîvân Şiirinde İşlenişi". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39, (2009) , 719-751.
- Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l – Lâtîfi'z –*Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi*. 8 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.
The authors contributed equally to the study.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules stated in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were followed
